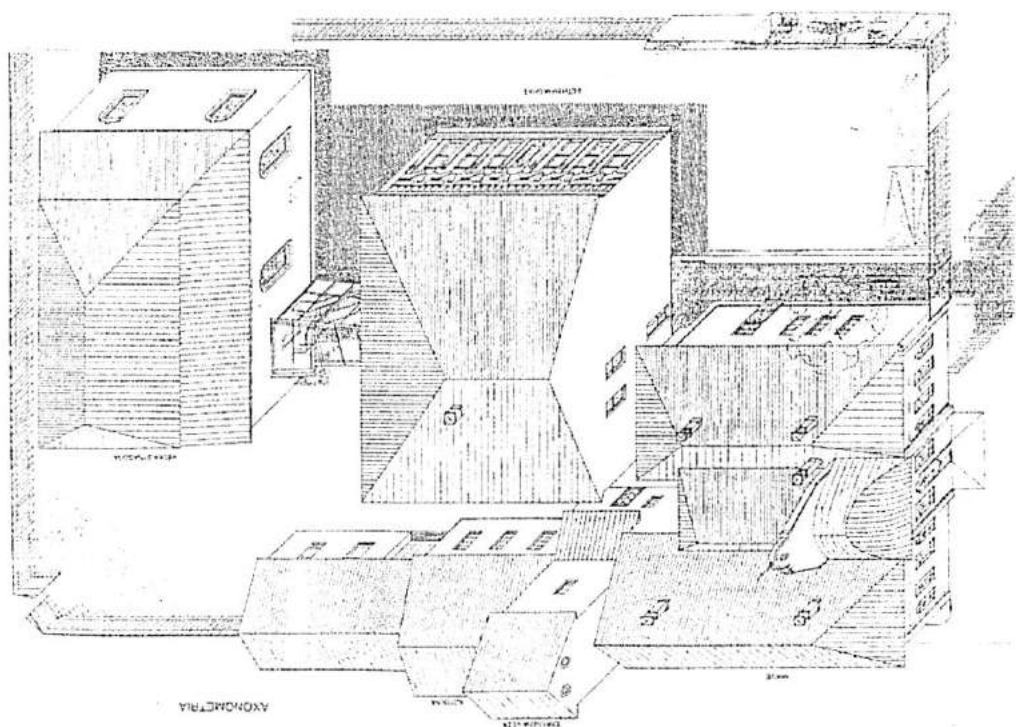

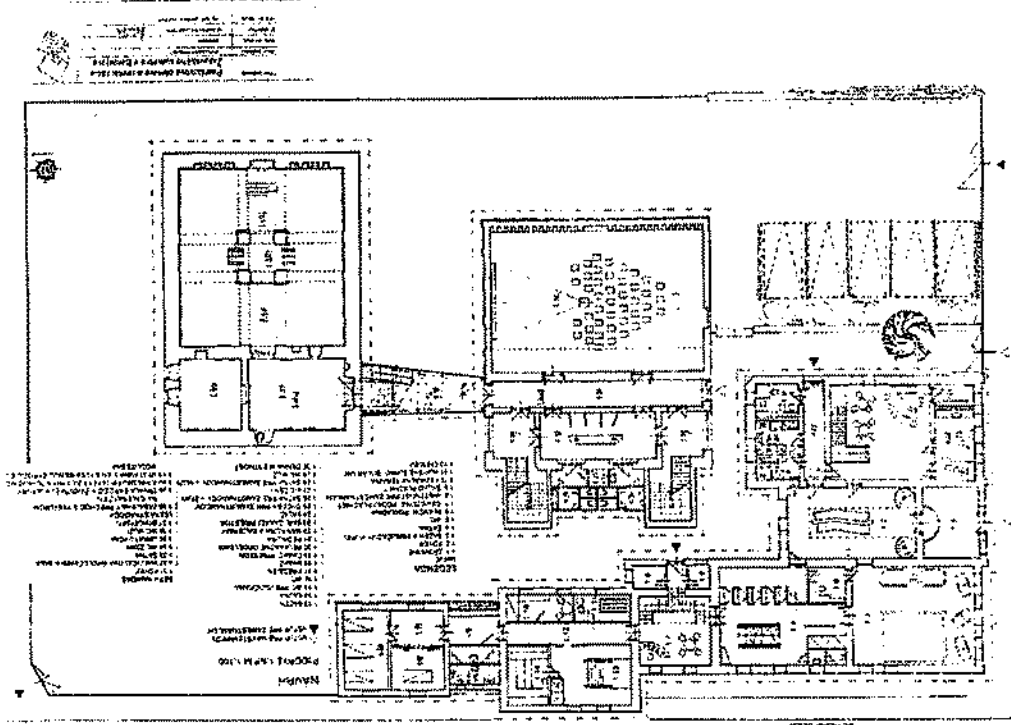
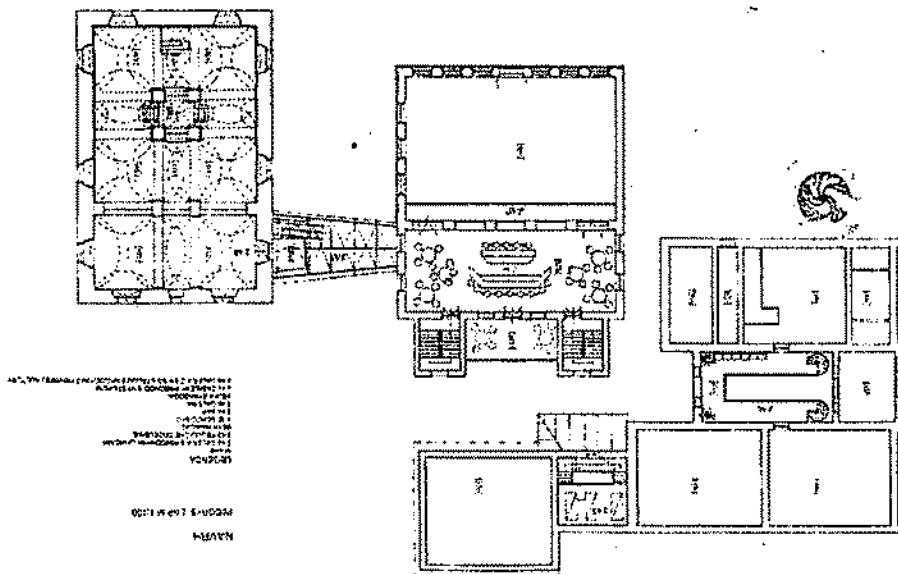
PAMIATKOVÁ OBNOVA A REVITALIZÁCIA ŽIDOVSKÉHO SUBURBIA V BARDEJOV

Axonometria pamiatkovej obnovy navrhovanej štúdiu 2001, FA STU Bratislava, Alexandra Lakatová

PAMIAŤOVÁ OBNOVA A REVITALIZÁCIA ŽIDOVSKÉHO SUBURBIA V BARDEJOVE

Návrh obnovy s prínavratením kupelnej funkcie do mikve, so spoločensko-kultúrnou reprezentatívnou funkciou v synagóгах židovského suburbia v Bardejove /Alexandra Lakatová, katedra KOTPP FA STU Bratislava 2001/

Slovník stavebných výrazov:

suburbium – /lat./ predmestie, periféria, okraj mesta, podhradie

mikve – /hebr./ židov. rituálne kúpele

beth hamidrā – /hebr./ budova zhromaždenia, slúžila aj ako škola a miesto modlídiel

košér jatky – bitúnok pre rituálne zabíjanie zvierat zodpovedajúce pravidlám Tory

rynagóga – /gréc./ miesto zhromaždenia

expanzná veža – súčasť mikve s expanznou nádobou, ktorá slúžila na ohrev vody. V Bardejove bola umiestnená na podstrechou na najvyššom podlaží

kotolňa – súčasť mikve za expanznou vežou, tu bola postavená tehlová pec na ohrev vody.

Použitá literatúra:

- 1./ M. Ivanova - Šalingová, Z. Maníková: Slovník cudzích slov, SPN Bratislava 1983

Pri štúdiu analytickej časti a riešení projektu som vychádzala z projektovej dokumentácie a z literárnych prameňov:

- ✱ Ing. arch. Kalafus a PhDr. Eva Šefčíková: Umelecko-historický a pamiatkový výskum Židovského suburbia, 1978-80, PÚ v Bratislave
- ✱ Krička a kol. aut.: Dejiny Bardejova, Vsl. vydavateľstvo, Košice, pre Šarišské múzeum v Bardejove, 1975
- ✱ Kol. autorov: Bardejov a okolie, ARS MONUMENT, Bardejov, 1997
- ✱ Hromadová L., Hriadelová R.: Bardejov: Tatran, Bratislava 1977
- ✱ Lalková J. a kol.: Bardejov – Mestská pamiatková rezervácia, Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti v Bratislave, Bratislava 1991, str.3-5, 34-35.
- ✱ Barkány E., Dojč L.: Židovské náboženské obce na Slovensku, Vyd. VESNA, Bratislava 1991
- ✱ Judaizmus od A po Z, Slovníček pojmu a termínu, SAFER, Praha 1992
- ✱ z vlastných prieskumných, dokumentačných podkladov a fotodokumentácie, preddiplomového projektu /5.ročník/ riešeného komp

smerujúcim pred Synagógou, kde je možné uctiť si pamiatku bardejovských Židov pred pamätnou tabuľou, „venovanou pamiatke Židov transportovaných počas druhej svetovej vojny tohto miesta“.

Nakoniec budova mikve je zaujímavá pre jej pôvodnú funkciu, a to kúpele prispôbolené súčasnému štandardu a podmienkam. Ide o tzv. relaxačno-rehabilitačné centrum s originál židovským bazénom a kúpeľnými službami s možnosťou doplnkových rehabilitačných služieb, ako sú: sauna, masáž, fyzikálna terapia a solárium. Súčasťou budú komerčné služby: pedikúra, kaderníctvo službami ako sú kaderník, holič, pedikúra a manikúra. V ústrednej hale sa nachádza galéria s pôvodným secesným zábradlím a zachovanými secesnými točitými achodiskami. Pôvodné drevené lavice, ktorá sa v galérii zachovali budú súčasťou stálej expozície na ženskej galérii v Starej synagóge.

Čo sa týka úprav, na vonkajších fasádach majú charakter analytickej rekonštrukcie. V prípade chýbajúcich častí ako sú okná, dvere sú použité súčasné novotvary. Zachované okná a dvere treba zreštaurovať a zaskliť.

Farebnosť exteriéru je nutné obnoviť a to: Mikve a Stará synagóga do svetloružovej, ostatné objekty do pieskovo-okrovej farby. Zdobené články sú biele. Exteriérová farebnosť sa nezachovala, preto sa navrhuje prispôbenie farebnosti mobiliáru.

Vzhľadom na jedinečnosť a ojedinelosť umiestnenia a vzniku suburbia v takom urbanistickom začlenení mesta na Slovensku a zároveň skutočnosť zápisu do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO je nevyhnutné túto pamiatku chrániť. Má svoj význam aj v dejinách života Židovskej obce na východnom Slovensku, lebo okres Bardejov bol v predvojnovom období druhý najväčší počtom obyvateľov židovskej viery /V Bardejove koncom 18. storočia tvorili Židia asi tretinu obyvateľstva./. Čo sa ale zmenilo násilnou deportáciou Židov v čase 2. svetovej vojny. Dnes v Bardejove žije len jeden zástupca židovského náboženstva. Tento fakt poukazuje na neschopnosť akejkolvek starostlivosti a funkčného vyžívania všetkých objektov zo strany domácej židovskej obce. Fakt, že kúpele boli po vojne v určené dni prístupné verejnosti, umožňuje umiestnenie novej funkcie, ktorá by zabezpečila trvalú starostlivosť a klientelu daných novonavrhnutých funkcií. Obnoviť myšlienku tzv. verejných kúpeľov považujem za najlepšie riešenie nielen v prospech pamiatkových budov, ale aj v prospech obyvateľstva mesta Bardejov, ktorý by tak získal atraktívne kúpeľné a kultúrno-spoločenské centrum.

V roku 2002 bola spustená prevádzka susednej stavby, veľkoobchodu Hypemova. To umožnilo odkryť západnú časť fasády a priamy pohľad do dvornej časti spolu so Starou Synagógou, čo úplne upozornilo na akútnosť obnovy celého suburbia. Tým sa zrealizoval zámer podľa ÚP mesta Bardejov vytvoriť v blízkosti Židovského Suburbia spoločenské centrum s dôrazom na pamiatkovo chránený komplex. Využitie podporných fondov na financovanie obnovy je dnes dosiahnuteľný spôsob prístupu k financiam vhodným na pamiatkovú obnovu. Prinavrátenie života by tento kultúrno-historický pamiatkový komplex nielen zatriktívnilo a zviditeľnilo, ale aj zachovalo ako nádherný odkaz a vizitku našej doby pre ďalšie generácie.....

Tieto skutočnosti som si začala uvedomovať počas školských rokov a nepáčil sa mi stav, v akom pamiatka existuje, preto hľadajúc spôsob ako tomu dopomôcť rozhodla som sa venovať problému vrámci mojej diplomovej práce na FA STU Bratislava /2001/ pod vedením pani Doc. Ing. arch. Jarmily Látkovej a navrhnuť štúdiu, ktorá by všetky existujúce historické a pamiatkové hodnoty zachovala a zároveň som tu uplatnila prinavrátenie možných funkcií, ktoré by boli pre mesto a jeho obyvateľov prínosom, a zároveň atrakciou pre rozrastajúci sa návštevníkov mesta a kúpeľov.

Návrh obnovy Židovského suburbia...

Týmto chcem využiť túto možnosť a prezentovať svoj návrh obnovy tohto významného komplexu:

Navrhované riešenie akceptuje tieto zásady: obnova IN SITU, maximálna miera zachovania autenticity, primerané funkčné využitie, nadväzujúce na pôvodnú funkciu kúpeľnú /služieb/. Navrhovaná funkcia je prispôbená pietnemu miestu, ktoré sa vzhľadom na minulé udalosti /transport Židov z tohto miesta v čase druhej svetovej vojny/ nachádza na tomto mieste.

Do hmotnej podstaty pamiatkových objektov navrhovaná funkcia nezasahuje. Funkcie v Starej synagóge a v Novej synagóge majú kultúrno-reprezentačný charakter. Do rituálnych kúpeľov je vložená pôvodná funkcia kúpeľov, spĺňajúca však súčasný požadovaný štandard a je prispôbená priestorom Mikve. Celá kúpeľná prevádzka bude slúžiť dennej kapacite 30 návštevníkov. Vzhľadom na malé priestory je vstup obmedzený s denným intervalom, zvlášť pre ženy a zvlášť pre mužov. Prevádzku obsluhuje 5-7 zamestnancov.

Pôvodné konštrukčné riešenie súboru a jednotlivých objektov je akceptované v plnej miere. Medzi Starou synagógou a Novou synagógou je vložená staticky nezávislá transparentná presklenná oceľová konštrukcia prechodu. Súbor hudov bude obnovovaný v slohovej rekonštrukcii /exaktne/ s použitím novorvaru v rámci doplnkov vyplývajúcich z nového funkčného využitia.

Hlavná Veľká synagóga je jedinečným miestom pre inštalovanie muzeálnej expozície zameranej na História Židov v Bardejove a jeho okolia ako dôkaz existencie ŽNO v Bardejove, ktorá sa veľmi významne podieľala na rozvoji mesta v 18. a 19. storočí. Táto statická expozícia by bola umiestnená v galérii žien na poschodí. Hlavný priestor bude slúžiť na pravidelné výstavy, či už plošné alebo priestorové realizácie v kombinácii s umiestnením plastík aj v rámci exteriéru.

Budova Novej synagógy je vhodná na podujatia prednáškového charakteru aj s príslušenstvom /šatne, hygienické zariadenia/ a občerstvením /bar/, respektíve informačnými službami /internet, informačná kancelária mesta/. Nová synagóga sa tak stane kultúrno-spoločenským centrom s veľkou viacúčelovou sálou. Z budovy je priamy transparentný prechod do Veľkej synagógy, či už na prízemie do modliteľne alebo na poschodie, tzv. Galériu žien. Tento prechod /zasklená oceľová konštrukcia na zastrešenie vstupov do Starej synagógy/ bude možné počas sezóny sprístupniť aj vrámci dvora /posunutím sklenených tahúľ/ alebo použiť na oznamy kultúrnych podujatí, ktoré sa v suburbiu uskutočnia. Okolie Veľkej synagógy bude zatravnené a umožní inštalovať niektoré exponáty v exteriéri /náhrobné kamene z okolitých zaniknutých židovských cintorínov/ Židovského suburbia. Areál sa sprístupní vydláždením

synagóga z nám bližšie neznámych dôvodov židovskej obci nevyhovovala. Možno ju považovať za najkrajšiu budovu bardejovského suburbia.

Na začiatku 20. storočia však na území mesta bolo okrem dvoch synagóg v areáli suburbia na ulici Mlynská ulica č. 6 a 7. aj viacero modlitební, napr. na ulici Stocklovs č. 10, na Kláštornej ulici č. 10 a pravdepodobne aj v spodnej časti tzv. Katovbo domu na ulici Veternej.

Suburbium dnes....

Dodnes sa na tomto mieste zachovalo torzo židovského suburbia, ktoré tvorí: Stará synagóga /prvá stavebná fáza/, Nová synagóga /druhá stavebná fáza/, Kúpele s expanznou vežou /druhá stavebná fáza/ a kotolňou /tretia stavebná fáza spolu s mikve/. Nezachovali sa jatky. Ich význam v celom komplexe je ale nezastúpiteľný a preto je nutné ju pamiatkovo obnoviť zvolením vhodnej metodiky. Rodinná zástavba bola v 50. rokoch asanovaná. V súčasnosti stojí okrem suburbia aj modlitebňa na Kláštornej ulici, ktorá slúži náboženským účelom dodnes.

V roku bola Stará synagóga zaradená medzi kultúrne pamiatky. V roku 1978-80 vykonali pamiatkový výskum Ing.arch. Tibor Kalafus a umelecko-historický prieskum PhDr. Eva Šefčíková, vtedajší pracovníci SÚPSoP Bratislava. Suburbium bolo súčasťou MPZ Bardejov.

V roku 2000 bolo Židovské suburbium spolu s MPR Bardejov zapísané do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva /17. novembra 2000, Austrália/.

Vzhľadom na hodnoty tohto urbanistického celku /jedinečnosť, autenticita, spoloč. integrita/ si tento komplex zasluhuje vysokú pozornosť zo strany mesta. Vzhľadom na súčasného majiteľa /ŽNO Bratislava/ a neexistujúcu židovskú obec v Bardejove, snahy mesta o obnovu tohto komplexu v spolupráci s majiteľom zlyhali už v roku 1991, kedy sa mesto chcelo pokúsiť vytvoriť štúdiu, ktorá by do suburbia vniesla život. To sa ale neuskutočnilo a dodnes mesto takúto štúdiu nevlastní. Chceme spomenúť, že v rámci pamiatkového výskumu v roku 1981 bola urobená štúdia Ing. Kalafusom. No jej realizácia sa tiež neuskutočnila. Keďže tento problém považujem za veľmi aktuálny a takmer akútny, lebo staticky je narušená celá budova Starej synagógy a vzhľadom na jej prevádzku je otvorená a podlieha vonkajším vplyvom celoročne. Dočasné prenajatie ako sklad stavebnín je maximálne nevyhovujúce a nevhodné zaobchádzanie s priestormi urýchľuje stárnutie pamiatkových objektov. Budova mikve je uzavretá a nefunkčná spolu s expanznou vežou. Počas vojny tu bol sklad obilia, ktorý tu zanechal stopy tiež. V staticky najviac narušenom stave je Veľká synagóga s popraskanými fasádami. Budova kotolne nemá strachu a má silne rozrušené stenové múrivo. Ostatné objekty sú v relatívne dobrom technickom stave, ktorý si vyžaduje okamžité nevyhnutné opravy a neustálu údržbu. Najviac deštruktívnych stavebných zásahov vykonal súčasný nájomca v interiéri Beth hamidraš. Interiér si upravil podľa vlastných požiadaviek.

ARCHITEKTURA ŽIDOVSKÉHO SUBURBIA V BARDEJOVE

Ing. arch. Alexandra LAKATOVA, arch. atelier STAPING, Slovenská ul.č.5, 085 01 Bardejov

Suburbium – slovné pochádza z latinčiny a znamená „podhradie alebo menší urbanistický útvar pri mestskom sídlisku, ktoré vzniklo rozvojom priemyslu a prílivom vidieckeho obyvateľstva do mesta za prácou a obchodom“ Je to teda „predmestie, periféria, okraj mesta“. Bardejovské suburbium si postavila židovská náboženská obec podľa talianskych predpisov na mieste, kde jej to vo vtedajšej dobe bolo umožnené, a to vedľa mlynského potoka na konci radovej rodinnej zástavby, ktorí už v dávnych dobách obývali Slovania. Suburbium bolo teda súčasťou radovej zástavby, čo je na Slovensku netypické a ojedinelé. Táto skutočnosť mu pridáva hodnotu jedinečnosti.

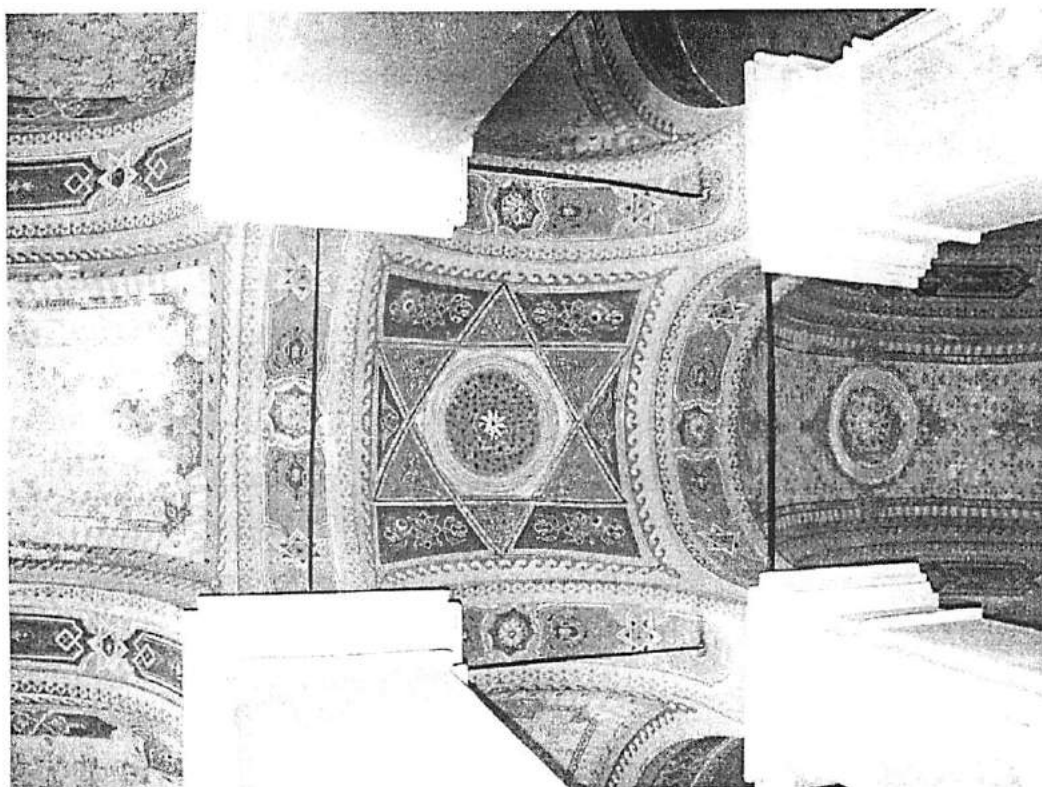
Suburbium v minulosti...

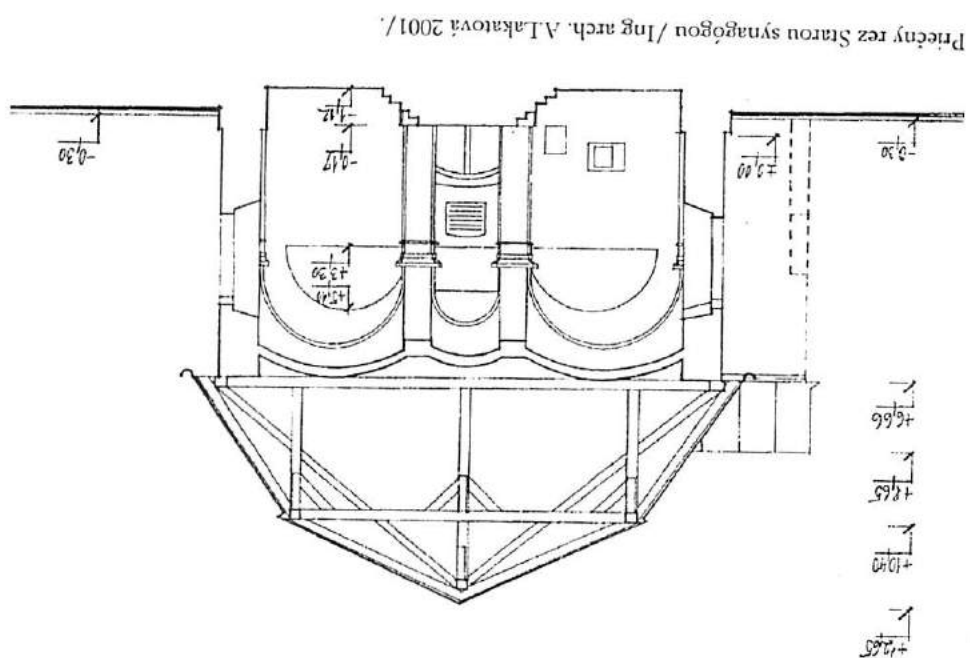
Na začiatku 20. storočia do širokého stavebného okruhu suburbia patrila skupina rodinných domov a hosťov, z ktorých sa zachovali len fotografie. Reprezentatívne priestory bardejovského suburbia využívali pri príležitostiach vysokých svätkov aj židia z okolitých dedín. Na základe funkčnej prevádzky suburbia prichádza do úvahy predpoklad, že do areálu sa vstupovalo vhodným z juhu a od západu /vedľa budovy mláve/.

Hlavný vstup od ulice do mláve používali muži. Ženy vstupovali do mláve bočnými dverami, ktoré sa dodnes zachovali /je nutné ich reštaurovať/. Rituálnu očistu boli všetci židia povinní vykonať vždy v priestore pred začiatkom šabat a ženy po skončení menštruačného cyklu. Súčasťou mláve boli sauna a kúpeľ v studenej alebo teplej vode /zachovaný veľký bazén v prednej mužskej časti a malý bazén v expandnej veži/. Kúpeľ bol nielen očístnou fyzickou, ale aj psychologickou. Kúpele pre mužov a ženy boli oddelené /západná a východná časť/, a aj napriek tomu ich mohli ženy a deti /dievčatá/ navštevovať mimno času určeného pre mužov /ktoľ vstúpil spolu s chlapcami/. Súčasťou ženskej časti boli 4 miestnosti s vanami. Boli to prvé takéto zariadenia v Bardejove.

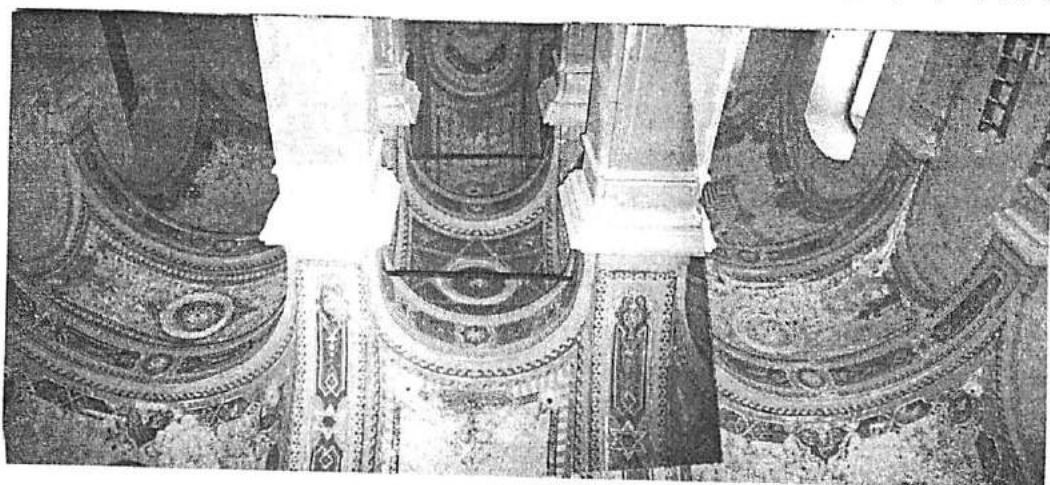
Teplý kúpeľ zabezpečovala expandná veža. Na najvyššom podlaží sa ohrievala expandná nádoba, z nej sa ohriata voda odvádzala priamo do kúpeľa. Keďže budova stála pri mlynskom potoku, do mláve bola privádzaná čerstvá tečúca voda rúrkovým systémom /dodnes sú čiastočne stopy v podlahe/ do studeného bazéna, ktorý bol menší. Podľa Halachy – židovský zákon, musela byť voda v mláve z prírodného zdroja, t.j. buď voda tečúca z potoka alebo dažďová. Oba bazény oddelovala miestnosť so saunou. Tehlová pec bola umiestnená samostatne v miestnosti za expandnou vezou nazývanej kotolňa. Za ňou pôvodne stála mala snava – jatky, kde sa pripravovalo mäso „košeť“ spôsobom. Nová synagoga stála v rôznych obdobiach ako budova zhromaždenia, modlitebna alebo ako škola. Modlitebnou sa stala v čase, keď Veľká

Stredné pole na bínou v mužskej synagógy /KODAK B1 2003/.

Priečny rez Starou synagógou / Ing arch. Alakotová 2001/.

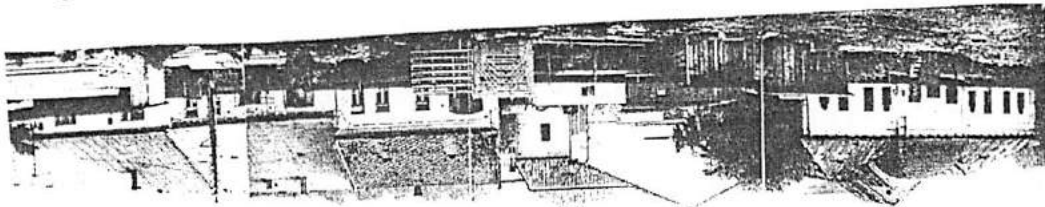
9 - klenbové pole v hlavnej sieni Staré synagógy /2001/.

Na záver tejto problematiky ešte upozornenie. Netradičný typ, ktorý reprezentuje synagóga v meste Lancu z roku 1761 navádza k domnienke, že ide o rezozovský typ zaklenutia. V skutočnosti to ale vlastne ani nie je 9 - klenbová synagóga, keďže z ramien biny nevychádzajú klenby, ale výrazne medziklenbové pásy. Zaujímavosťou je prítomnosť nik, ktorých paralelu nenačhadzame v iných poľských synagógach, ale v Staréj synagóge v Bardejove.

Takže k histórii Staréj synagógy v Bardejove. Do budúcnosti si nie nevidím, ale mám chuť veriť, že židovskému suburbu svitlo na lepšie časy jeho zápisom do Svetového zoznamu kultúrneho dedičstva UNESCO v roku 2000. Smele predstavy a projekty na nové využitia suburbu ako kultúrneho centra sa pomaly zúčtujú do skutočnosti na papier a do povedomia ľudí. A tak opatrným v kultúru duše veľa nádeje, že raz v budúcnosti dojde k realizácii týchto predstáv.

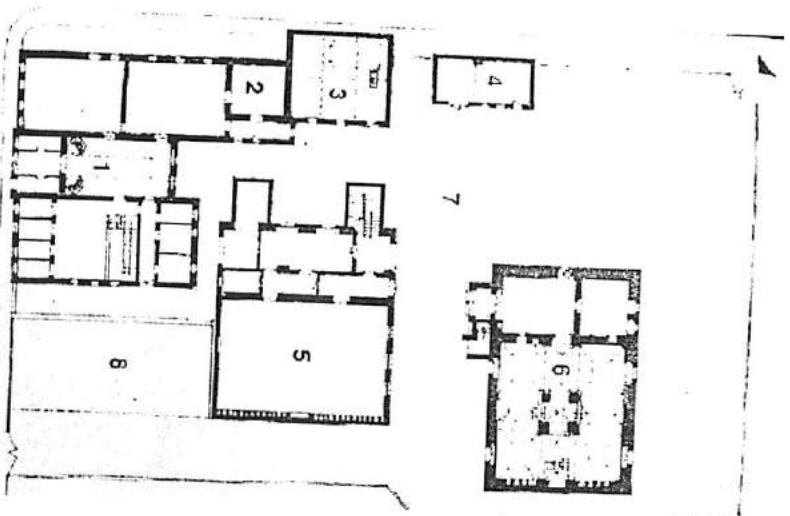
Použitá literatúra:

- Barkany, E., Dojč, L.: Židovské náboženské obce na Slovensku, VESN, Bratislava 1991
- Grossgott, A.L.: Remembereň Bardejov, New York 1998
- Lesková, J.: Bardejovská židovská náboženská obec v premenách času (Od 18. stor. po vznik LC'SR), diplomová práca z roku 2001, FF UK Bratislava, Katedra Slov. dejín
- Pichotková, M. i K.: Brany neba – Božnice minované w ziemiach dawnej Rzeczypospolitej, Wydawnictwo Kryncki i S-ka, Warszawa 1999
- Štáková Dr. E., Kalafus Ing. T.: Umelecko-historický a architektonický výskum Židovského suburbu v Bardejove, PU Bratislava 1978 - 80

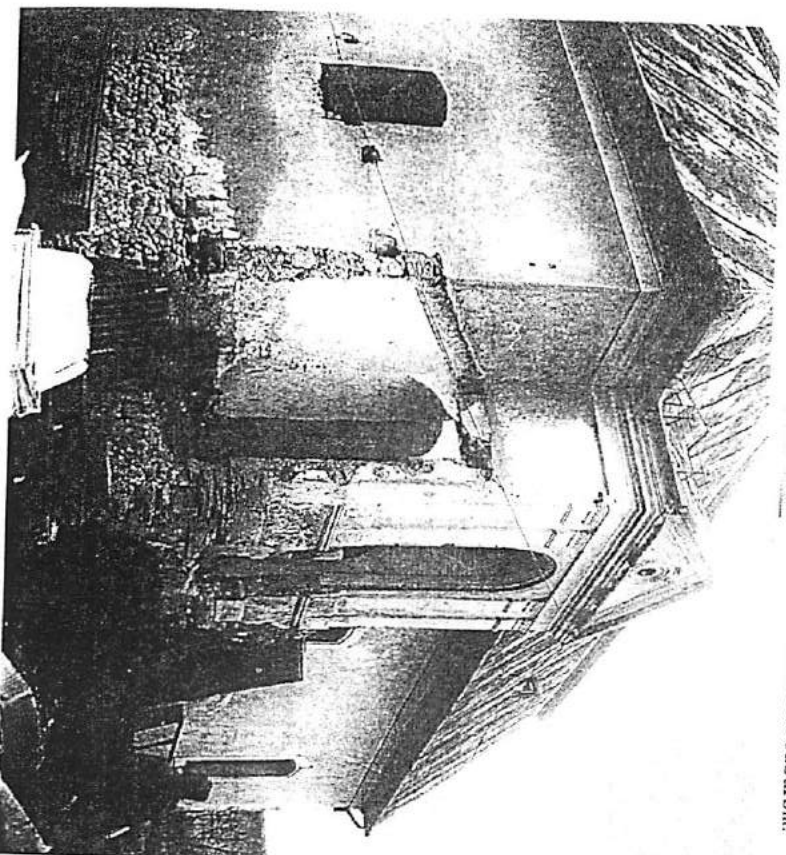

Pohľad na Milynskú ulicu začiatkom 20. stor.

/archív Sarmuza BJ/.

Šimácia Židovského suburbia.

Rizalit na jižní
fasádě Starý
synagogy, foto
z roku 1978-80.

v jeho knihe, rou však vypadla spoluhláska „zájin“, ktorej číselná hodnota je 7. Preto uvádza nesprávny rok 1829.

Aj napriek zistení faktom však môžeme ďalej uvažovať o prítomnosti židov na území mesta Bardejov ešte pred oficiálnym založením komunity. Kusé zmienky o ich prítomnosti nachádzame v archívoch (Bardejov, Budepešť) od konca 16. stor. až do roku 1808.

Dá sa teda predpokladať, že pôvodná menšia komunita bola v rámci zákazu vysunutá za hradby mesta – práve do miest súčasného suburbia.

Predpoklad, že hlavne koncom 18. stor. narástol počet židov na východnom Slovensku sa dá historicky doložiť politickými zmenami, ktoré sa vtedy v Európe odohrali. Koncom 18. stor. totiž došlo k deleniu Poľska. Oblasť poľskej Haliče pripadla habsburskej monarchii. A práve z tohoto územia dnešného Malopoľska prišlo do Bardejova najviac židov – chasidov. Korene bardejovského židovstva v poľskej Haliči dokladajú maľované macevy – náhrobné stély na cintoríne charakteristické len pre túto oblasť. Rovnako aj východniarsky výraz pre synagógu „židovská bužňa“, má pravdepodobne pôvod v poľskom ekvivalente termínu synagoga t.j. „bóznica“. Najvýraznejšie ale poľský pôvod bardejovských židov dokazuje hlboká dejinná spätosť s tradíciami poľského chasidizmu, ktorá pretrvala až do II. svet. vojny. O chasidskej orientácii bardejovskej obce svedčia hroby, ktoré patria potomkom slávneho cadika Moše Halberstama z mesta Nowy Sacz.

Boli to práve tieto historické a kultúrne analógie, ktoré ma spočiatku zvedli k predpokladu, že miestna synagóga sa stala vzorom synagógy bardejovskej. Ale ako som sa presvedčila po hlbšom výskume vývoja poľského typu 9-klenbovej synagógy, nič je synagóga ako synagóga.

Pre pochopenie problematiky uvádzam krátke resumé z vývoja poľského synagogálneho staviteľstva. (Nasledujúce informácie som čerpala z poľskej odbornej literatúry autorov, manžel. Piechotkowie, Groteho, Balaba, Zajczyka, a i.)

Na začiatku v 14.-15. stor. bola v Poľsku synagógou len jedna miestnosť – mužská modlitebňa. Tá bývala často dvojloďová s dvoma nosnými stĺpmi, medzi ktorými bola umiestnená bima.

Z prelomu 14./15. stor. je známa prvá murovaná prístavba predsieni k západnej fasáde sály. Predsien' nielen chránila modlitebňu pred nepriazňou počasia, ale zároveň zamedzila nepovolaným pohľad do objektu.

V priebehu 16. stor. sa ustálilo situovanie aron-ha-kodeš na východnej stene a bimy v centre modlitebne.

V 1/2 16. stor. sa objavuje po prvý krát prízemná murovaná prístavba ženskej modlitebne k severnej stene mužskej sály – Krakov, Kazimierz, Stará synagóga.

Od pol. 16. stor. začína prevládať kvadratický pôdorys hlavnej sály.

Prelomovým riešením z hľadiska homogénneho usporiadania priestorov hlavnej sály, predsieni a ženskej modlitebne je synagóga v meste Pinców z prelomu 16./17. stor. V tomto prípade sa z predsieni oddelila miestnosť, ktorá mohla plniť funkciu študovne, archívu, malej modlitebne prípadne miestnosti pre stretnutia kahal – predstavenstvo obce. Nad predsien'ou a miestnosťou sa vytvorila ženská galéria. Hlavná sála tak presahovala cez dve podlažia. Takéto pôdorysné usporiadanie nasleduje aj Stará synagóga v Bardejove. V odbornej literatúre sa ustálilo pomenovanie „pozdlžný dispozičný typ“.

Druhým dispozičným typom je tzv. „centrálny“, kde sú predsien' a ženská časť akoby „prilepené“ k hlavnej sále. Tento typ reprezentuje Maharšalova synagóga v Lubline z roku 1567. V nej interiéri sa po prvý krát objavila štvorica centrálnych stĺpov, ktoré niesli klenbu.

O výrazný krok k nášmu cieľu t.j. bardejovskej synagóge, posunula vývoj Predmestská synagóga v Lvove z rokov 1624–1632. Predstavuje zaklenutie plne kvadratického interiéru deviatimi symetrickými pilami klenieb na štyroch centrálnych stĺpoch. Takýto typ 9-klenbovej synagógy sa nachádza práve v spomínanom Nowom Saczi. Ten, ako som povedala, nekorešponduje s bardejovským spôsobom zaklenutia. Pre potvrdenie rozdielnosti týchto dvoch typov sa teda pozrieme ešte raz na pôdorys bardejovskej synagógy. Rozdiel spočíva v rozmeroch klenieb. Zatiaľ čo lvovské sú rovnako veľké, v Bardejove je klenba nad bimou najmenšia – kvadratická a štvorica klenieb, ktoré vybiehajú z ramien bimy majú podobu úzkych klenbových pásov. Analógiu k takejto forme sa mi podarilo nájsť v Novomestskej synagóge v meste Rzeszów zo záveru 17. stor.. Rzeszów sa nachádza na území Malopoľska, takže je možné predpokladať dokonca priamy vplyv. Prípadne vplyv sprostredkovaný malopoľskými mestami Dukla, Staszów, Strzyżów, v ktorých boli postavené synagógy rzeszowského typu v priebehu 18. stor. Úlohou do budúcnosti ostáva preskúmať archívny materiál spomínaných miest a ich cintoríny. Existuje totiž istá šanca, že sa podarí nájsť nejaké prepojenie, či už obchodného, rodinného, príp. náboženského charakteru medzi židmi z týchto poľských miest a židmi z Bardejova.

Predstien aj hlavná sala sú zapustené pod úroveň okolitého terénu, čo zodpovedá zvykom poľského židovského stavitelstva. Pôvodným dôvodom výškových zmien bolo výškové obmedzenie, ktoré platilo v Poľsku. Zakazovalo stavať synagogy výššie než bol kostol kresťanov. Ale zároveň tu bola prirodzená potreba komunity vystavať si monumentálnu modlitebňu. Zahŕbenie sa zvykne vysvetľovať aj fragmentom zápisu 130: „Z blbokost volam k Tebe, Pane.“

Významnou súčasťou interiéru je aton-ha-kodes umiestnený v strede východnej steny. Viedli k nemu 4 schody, južne od neho bol vymurovaný modlitebný pulpit pre chazana - kanora. Po jeho bokoch sa nachádzajú mičky, ktoré slúžili na odkladanie milov, tiliu, modlitebných knížiek a iných liturgických potrieb. S odkladacími priestormi takejto formy sa na Slovensku môžeme stretnúť len v bardejovskej synagoge. Nad svätostánkom boli osadené tabule desatora, po ktorých ostali dnes už len skoby. Zachoval sa hebrejský nápis „keter Tora“ – „koruna Tóry“. Nad bočnými oknami čítame zprava doľava úryvky zápisu 113: „...mimizrach šemeš ad me voo... mihalil šem Adonai“ – „od východu slnka po západ ... bud chválené meno Pánovo“.

Dominantou hlavnjej sály je vyvýšená buma vinnovaná medzi štyri nosné piliere.

Klenba nad bumou je zdobená motívom Davidovej hviezdy a menšími hviezdikami na modrom pozadí, ktoré symbolizujú nebeskú klenbu. Celý strop bol bohato vmaľovaný maurskou ornametickou pomôcou secesnej šabóny pravdepodobne okolo roku 1920. Je pozoruhodné, že ortodoxná bardejovská komunita si zvolila práve takúto honosnú a pestnú výzdobu. Interier synagogy ešte aj dnes šokuje návštevníkov veľkoleposťou maurského dekóru, ktorý býva priznávajú skor pre neologické či, reformatné synagogy. Ďalší výskum by sa teda mohol zamerať práve na hlbší rozbor výzdoby, hľadanie analógií a prípadné stanovenie pôvodu jej konceptu. Pozostatkami staršej, decennejšej výzdoby sa javia byť tri obrazy v pasoch oblikov akraj ženskej galérie. Tie varujú motív Davidovej hviezdy. Ženskú časť oddelovala od mužskej ešte aj mriežka so záclonou, ako si spomína pán Špira.

Predpokladám, že ste už nštperžili a možno aj pobavili tým, že som Vám stále ešte nspovedala, kedy bola synagoga vlastne postavená. Prvne tak som sa ale cítila aj ja v prebhu svojho výskumu. Jej datovanie totiž, ako sa mi podarilo vypožorovať, sliži v historickéj literatúre ako nástroj, ktorý hmotne dokazuje prítomnosť židov na území mesta Bardejov. V priebehu celého výskumu som sa stretávala s datovaním od roku 1725 (uvádza Lešková) – cez rok 1771 (objavuje sa v publikáciách o Bardejovci) – až po rok 1829 (uvádza Grossgott). V prípade datovania rokami 1725 a 1771, ide predovšetkým o snahu bádateľov vykresliť bardejovskú židovskú komunitu ako plne zorganizovanú jednotku už v období pred rokom 1808, kedy bola obec oficiálne založená. Ale hlavne im ide o zhmotnený dôkaz fungujúcej komunity už v o období pred rokom 1783, kedy cisár Jozef II. zrušil zákaz, ktorý židom neumožňoval osídľovať sa v slobodných kráľovských mestách, ktorým bol aj Bardejov.

Spomínané tvrdenia o datovaní výstavby sa paradoxne odvolávajú na hebrejský text chronostichonu, ktorý sa zachoval v interieri Starej synagogy.

Taký chronostichon v hebrejčine však priam nábada k nesprávnej interpretácii. Spomeniem pár chy, ktorých sa môže dopustiť človek veci neznajú s povrchným prístupom. Môže nesprávne učiť pasáž, ktorá nesie informáciu o letopočte, môže dôjsť k chybnému prepisu, ale hlavne sa môže stať, že nespriavne dosadí číselné hodnoty, ktoré v hebrejčine zodpovedajú jednotlivým spoluhláskam. Rozhodla som sa teda revidiu skorších prekladov konzultovať s pánom V. Trnabkom, ktorý je odborným asistentom inštitútu Judoistický Fil UK v Ba a medzinárodným vydal aj prvý hebrejsko – slovenský slovník. Nezávisle od toho som oslovila aj pána Daniela Polakovica, ktorý je pracovníkom Židovského múzea v Prahe. Oba výsledky priniesli nasledovný preklad:

„Dvaťasť rokov prešlo od tej doby, čo ruky Jozefove položili základy tohoto domu, no v tučnote jeho rokov bo vytuhla smrť z nášeho kruhu a budova ostala nedokončená. Tíh a bodľať skoro rástli v jej palácach, pokým táto funkcia neprípada jeho zrovi. I prišiel jicchoh a svoje ruky prosebne dvíhal k Hospodnrovi, nespali viac jeho oči, neodpochval a neuspokojil sa dovtedy, kým mu Pán nepomohol. A práca bolo dokončená prvého dňa mesiaca Elul roku nech je táto maľ budova svätou (– 5596/ 1836)

Úsek textu, za ktorého obsahom sa skrýva hebrejský letopočet 5596, t. j. kresťanský rok 1836 je tento: „Nech je táto budova svätou“. Logicky nasleduje po pasáži „...na začiatku mesiaca Elul roku...“ Na základe toho datum výstavby synagogy rokmi 1814–1836.

Konvaku časť textu prekladal aj A.L.Grossgott – bývalý člen bardejovskej obce, autor anglicko – hebrejskej publikácie o histórii židov v Bardejove vydané v New Yorku. Pri prepise, ktorý je uverejnený

STARÁ SYNAGOGA V BARDEJOVE

Jana Švanmerová, FIF UK Bratislava, katedra: Veda o Výtvarnom Umení

Na úvod dovolíte pár slov o písomných prameňoch. V priebehu svojho výskumu som narazila na nedostatok odborných literatúrnych snáh s výnimkou pamiatkového výskumu Dr. Šefčáčkovej a knihy Ing. Barkányo o Židovských náboženských obciach na Slovensku. Ostaný materiál bol prevážne historického charakteru, z tohto hľadiska bola obsažná diplomová práca Mgr. Leškovej a publikácia pána Ábrahama Grossgorta. Zvyšok zdrojov bol nepoužiteľný pre ich nízku odbornosť. Islo v prevažnej miere o publikácie týkajúce sa mesta Bardejov, príp. články v periodikách.

Z uvedených zdrojov som sa ale dozvedela niektoré základné údaje, od ktorých som mohla odvíjať ďalší postup svojho výskumu.

Stará synagoga je najstaršou budovou z komplexu židovského suburbia, ktoré sa v súčasnosti nachádza na nároží ulíc Dlhý rad a Mlynská ulica. Mlynskou ul. preteká až do začiatku 20. storočia. Mlynský potok, ktorý tak prirodzene ohraničoval suburbium od západu. Rovnako zohrával významnú úlohu v liturgickom živote komunity.

Výnimčnosť a jedinečnosť celého areálu sa dá zhrnúť do 4 základných bodov.

1./ Po prvé. Jedná sa o židovské suburbium, t.j. centrum náboženského – spoločenského a kultúrneho života komunity. Jeho unikátnosť spočíva v tom, že všetky stavby, ktoré plnili spomínané funkcie sú zoskupené v jednom areáli a nie sú roztrúsené v okolitej zástavbe, či situované do suterénov domov členov obce. Menovite ide o tieto stavby: mláve, košer jalky, bejt hamidraš hagadol – veľká budova zhromaždenia, t.j. nová synagoga a stará synagoga.

2./ Po druhé. Bardejov je jediným mestom na Slovensku, v ktorom je doložený a zachovaný takýto komplex židovského suburbia.

3./ Po tretie. Z hľadiska urbanistického vývoja a postavenia komunity v majoitínj spoločnosti je dôležité, že suburbium tvorilo prirodzený uzáver radovej zástavby domov na ul. Dlhý rad, t.j. ulicnej čiarj hneď za hradbami mesta. Teda, že sa prezentovalo navonok ako plnohodnotná a reprezentatívna súčasť zástavby.

4./ Štvrtý bod, pre ktorý je suburbium výnimočné sa týka práve Staréj synagogy, t.j. výnimčnosť jej architektonického prevedenia, na ktoré som zamerala svoj výskum. Synagoga predstavuje tzv. polský typ 9 - klenbovej synagogy zaklenutý na štvorcov centrálnych stĺpov. Je to jedna z dvoch posledných zachovaných synagóg na Slovensku s takýmto pôdorysným riešením. Druhá z roku 1803 je v Stupave.

Deväť poľi klenby pruskéj placky sa nachádza v ústrednej časti synagogy – mužskej modlitebni. Tá je aronom-ha-kodeš – svätostánok na zvitky Tóry- orientovaná na východ (k Jeruzalemu) a v centre je osadená bima – miesto, z ktorého sa číta Tóra, je to zároveň ústredný moment celej liturgie. K mužskej časti prilieha na západe predsieň a malou miestnosťou, nad ktorými sa nachádza empóra vydelená pre ženy. V ortodoxných komunitách, akou bola aj tá bardejovská, museli muži a ženy sedieť oddelene.

Vstup do synagogy je na južnej fasáde. Pôvodne ho tvoril sekundárne prístavaný empírový rizalit, ktorý sa zrušil asi pred piatimi rokmi. Ženy a muži vstupovali do objektu oddelene. Zatiaľ čo muži vchádzali priamo z južnej fasády, ženy vystupovali na empore bočným doplnkovým ohradeným schodiskom. Usudzujem tak na základe pozostalých piatich dier v západnej fasáde. Túto domienku mi potvrdil aj pán Maximilián Špita, pamätník a posledný žijúci bardejovský žid.

BARDKONTAKT 2003

ARCHITEKTÚRA A HISTÓRIA ŽIDOVSKÉHO SUBURBIA V BARDEJOVE

Jana ŠVANTNEROVÁ - študentka FF UPJŠ Bratislava
Ing. arch. Alexandra LAKATOVA - STAPING - Architektonický ateliér Bardejov

Bardejov 27. - 28. august 2003

